

ÓKORTÖRTÉNETÍRÁSUNK

AZ EGYETEMES TÖRTÉNET ELSŐ KÖTETÉHEZ

HISTÓRIA — egyike a legmélyebb értelmű s leggazdagabb színárnyalatú görög műszavaknak. Ma egyszerűen történelmet, történetírást jelent. A szó értelme egykor, eredete korszakában felölelte mindazt, ami vizsgálódás, kutatás, ismeret, tudás, tudomány. Benne rejlik az emberi megismerés útja, a meglátástól egészen a tudásig. Végső fokon igazságkeresés jellemezte a histort (v. ö. polyhistor), a tudomány beavatottját. Nem csoda, ha a história szó egyszer csak rávonatkozott az idő anyagának megnyitkozására, a történelemre. Előtűnik a jelentésváltozás az új fogalomban: történettudomány, azaz tudomány mint történelem.

Arra a tényre, hogy a történetírás előfeltétele a tudatos igazságkeresés, pillanatnyilag eszmélt csupán a kezdeményező Ókor. Az antik görögség tudatára ébredt ugyan a történelmi célkitűzés helyességének, felvillant előtte a történelem, mint sokat sejtető tudományos lehetőség, de a megvalósítástól elmaradt. Tudatalatti eszközzé vált a história az ókori történetírás műhelyében. Külsőségeken épült, pusztán alakító mesterség, gyakorlati, sőt politikai célok szolgálatában. Az ókori történetírók nagyrészt megelégedtek azzal, hogy példálózva tanítottak s — ahogy maguk hangoztatták — ráneveltek az életre.

Ma a történetírás éppenséggel az eszményi historia-t igyekszik megvalósítani. A modern történetírás a klasszikus fogalom eredeti értelmében munkálkodik. Célját „a történelmi jelenségek és folyamatok tudományos megvilágításában, az igazság megismerésében látja“. Ami annakidején a felismerés szikrájára boruló homályban meddő maradt, az ma a tudat örökfényre gyúlt világánál megtermékenyül. A lényeg felfedése, az útmutatás érdeme kétségtelenül az Ókoré, de a kiaknázást és fejlődést az utókor, mégpedig a legújabb kor indította meg. Ezen a ponton is beigazolódik, hogy az utókor, valahányszor az antik hagyományt túlhaladja, értékeinek hasznosítása mellett szinte újraéli az egészet.

E gondolatmenet különösen időszerűnek látszik abból az alkalmából, hogy magyarnyelvű Ókortörténetünk van, mely a Hóman—Szekfü—Kerényi-féle Egyetemes Történet első köteteként jelent meg. A vállalkozás vezérszempontjainak emelkedettségére mutat, hogy a magyar történelem háttérének világképét megelőző Ókor históriájával is eredeti kutatások útján óhajt megismertetni.

Ókori tárgy és modem közönség... — A látszólagos ellentét hívogatóan csábít a szigorú kötelezettségű elvek egyoldalú feladására. Minő magatartást tanúsítson anyagával szemben ma az ókortudós? Könnyű, egyszermind sekélyes dolog lenne lezártnak hitt anyag-halmaz kölcsönvétele, esetleg átrendezése. Ilyesmi nyomán támadhat csömör olykor még a klasszikus értékek irányában is. Ilyenkor sikerül a kultúra eszményét ideig-óráig lejártni. Nemrég küzdöttünk ilyen, az antik szellem örökségét megtagadó áramlatok ellen. Napjaink szerencsésen túljutottak a művelődés legnagyobb válságán: ismét közeledünk a klasszikus szellem értékeinek megbecsüléséhez. Ezzel természetszerűleg együttjár a tudomány igényeinek is fokozódása a múlt tanulságaival szemben.

A klasszikus antikvitás az emberiségben ismételtén megújhodik s mind kimagaslóbb biztossággal talál önmagára. Az igazi szellemiség állásfoglalása az egész ember életeszményét alapozó görög-római világgal szemben elárulja, hogy benne látja az örök értékek egyik magvát. Nem az első humanizmus korának léptük át ma a küszöbét. Az antikvitás hívója az egész ember szellemi egységét hordozza magában. Élettartalomnak ennyi is elég. A tudós- vagy művészlelekben azonfelül megszólalnak az egyéniség hasonló hangolású húrjai. A klasszikus Ókor anyagában, szellemiségében mindig mindenki megtalálja a magáét.

Az alkotó ókortudós előtt azonban — akár a fejlődő tudomány más területén — az anyag napról napra bővül, az igények pedig mindinkább fokozódnak. Természetszerű tehát, hogy az átfogó szemléletkörön belüli kisebb tárgykörök, anyagegységek is megtalálják a szakemberüket. Ez az egészséges analízis segíti elő majd végeredményben a teljes szintézist.

Nem csekély nehézségekkel járhatott a magyar Ókortörténet tervének megvalósítása. Hiszen az ókortörténet — még az ókortudomány határain belül is — mindig meglehetősen elhanyagolt kutatásterület volt nálunk. Rokonérdeklődésük is úgy kerülgették e tudomány-szakot, mint holmi kimerített, terméketlen pusztaságot. A háború utáni korszak sem kedvezett hasonló tudományágak fejlődésének. A klasszikus műveltség híveit keserű csalódások érték s ez az ókortudomány hivatott vezéreit is elkedvetlenítette.

Néhai Hornyánszky Gyulának nyílt az alkalom, hogy készülő Görög Történet-évei alapját vesse egy magyarnyelvű Egyetemes Történet bevezető részének, az Ókornak. A szociológus-történetíró azonban munkássága közepéből ragadta el a halál. Örökét Kerényi Károly vette át; a vallástörténész-filológus vállalta a szerkesztés munkáját. Rá várt a feladat: színvonalas magyarnyelvű Ókortörténetet nyújtani. Kerényit félelmetes tudása és egészében az antikvitástól megragadott egyénisége ajánlhatták e szerep betöltésére. Szerkesztői minőségében egytől-egyig szaktudósokat kért fel munkatársakul. A szerkesztőség nyilván a helyzet ismerete alapján és felelőssége tudatában választott. Bár nélkülözzük egy-két magyar tudós közreműködését (ezt — úgy látszik — külső körülmények akadályozták), a külföldi szakemberek kiszemelését sikerültnek mondhatjuk. Hogy

milyen komolyan fogta fel a szerkesztő feladatát, arra jellemző az a dicséretes önkorlátozás, mellyel sajátmagára — illetékessége ellenére — csak a Homyánszky-féle töredékek kikészítését és a hozzá legközelebbiek megírását róttá ki.

Az Ókortörténet őskortudományi bevezetését ifj. Gallus Sándor írta. A fiatalabb tudósnemzedék egyik tehetséges tagja mutatkozik be itt előnyösen. Tömör, világos stílusban foglalja össze a praehistoria mai állásának eredményeit. Mindvégig figyelemreméltó szempontokkal, helyenként (pl. a hallstatti műveltségről szólva) új anyaggal gazdagítja mondanivalóit. Fő érdeme, hogy kidomborítja a magyar vonatkozásokat. Láthatólag érvényesülnek nála az iránytadó régészet és őskortudomány alapelvei.

Az Ókor keleti népeinek történetét Dávid Antal előadásában kapjuk. Kevés tudós van szakjában annyira a földre utalva, mint az orientalista. A földtől vár és remél leleteket és a föld valóságán keresztül közelít rég letűnt korok s népek lelkivilágához. Hiszen a legrégebb földhöz kötött kultúrákról van szó... Akármilyen legyen is vezérfonala, a földközelség elengedhetetlen követelmény számára. Dávid Antalnál ez eléggé érezhető. A korszakok egymásutánjához igazodó eseménytörténete mellett elképzelhető szervezettebb egység is, de így elkerülte esetleges belémagyarázások kísértését. Ügyesen érzékelteti tudományszakának problémáit és tárgyának kisebb mozzanatait is oly részletesen fejtegeti, hogy párhuzamos megvilágításokra (pl. az egyiptomi vallásnál) már alig marad hely. Rendszerezése mindenképpen szakszerű munka — s ez nagy érdeme.

A legrégebb kultúrák a keleti népek őstalajából fakadtak, mégis a művelődés forrását, egyben az Ókor lényegét mindig a görög-római világ jelentette. Sosem közömbös az, ki és hogyan fog antik anyagközléshez. Az előfeltétel: a megértés. Nemcsak tárgyi, tudományos ismeretek dolgában, hanem belső, lelki élmények szempontjából is. Az őskortudósnak, még ha történetét írja is az ókornak, legalább bizonyos mértékig filológusnak kell lennie. A kifejezésre méltó gondolat, a logos szeretetének kell őt hevítenie. A filológusban a szív-lélek teljes odaadása van a logosért. A logos filozófiai háttére ismert. Tartalma végeredményben a beszéddé vált értelem. Párhuzamban áll vele az oknyomozó történetírás pragmatikus megjelölése. Ahogy a logos birodalmának határai kiterjednek az értelemadta gondolattól a nyelvbéli beszéd kifejezésig, úgy foglalja magába a pragma az észokot, egyszersmind a tényvalóságot. Mindkettő megvalósulás: a logos a gondolaté a szó kifejezésformájában, a pragma az indítóoké az okozat tényében. A történelem oknyomozásra váró tényei gondolati összefüggésüket illetőleg tehát megértő szellemre találnak a filológusban, így volt ez a legnagyobbaknál: gondoljunk Mommsenre és Willamowitzra.

Mindez igazolásra talál a görög-római történelemnek abban a szivárványszínű képében, amellyel az új ókortörténet kellemesen lep meg. A különböző korszakokat más-más értelmezi: ahány tudós egyéniség, annyiféle felfogás. Felmerül a kérdés: egyáltalán lehetséges volna ma az Ókortörténet eredeti egészének kiadása egyazon

író tollából? Aligha. Ekként jön létre a megosztott munka, amely az egység feladása nélkül óhajta több oldalról megvilágítani az antik valóságot.

Hellas története nagyobb hányadában Hornyánszky Gyulától való. Az elhunyt ókortudós egyike volt szakjában a legkiválóbbaknak. Hozzáértésén kívül ritka érzéke volt kollektív életnyilvánulások magyarázatához. Mindig megtalálta tárgyának, amellyel éppen foglalkozott, azt a részletét, amelyet társadalomtudományi szemszögből is megvilágíthatott. A szociális közösség mintapéldáit szolgáltató görög világ nyilván ezért vonzotta annyira. A görög történelemnek Hornyánszkytól írt fejezetei azonfelül, hogy a szakérdeklődést kielégítik, széles látókörűek és átfogó irányúak. Ezzel a tudós érdemeinek elismerése mellett megállapítottuk a görög szellem mindenható erejét is.

Mesteri Hornyánszky leírása a görög nép és görög föld sajátosságairól. Mindjárt a bevezetésből látszik, hogy itt nemcsak tárgyismertetésben, hanem eredeti meglátásokban lesz részünk. A kizárólagos környezet-elmélet támogatóival szemben még kevesen vannak, akik valamely nép sorsalakulását elsősorban a lelkiességétől teszik függővé. Hornyánszky — a régebbi munkáiban érvényesülő felfogását is revideálva — merészen állást foglal azzal, hogy a természeti környezet alakítóereje mellett kiemeli a történeti adottságok szerepét s végeredményben a lelki mozzanatok döntő befolyását hirdeti. Ez máris több, mint görög történelem: egyetemes ténymegállapítás. Tolla nyomán egyfelől kibontakozik a görög aktivitás, individualizmus és idealizmus, másfelől megkapó összhangba olvadnak e nép extatikus és plasztikus jellemvonásai.

A kréta-mykenae-i műveltség kapcsolatainak és ellentéteinek belétorkollása a görögbe, vagy a görög törzsek ábrázolása — egyformán hivatott értelmezőre lelt Hornyánszkyban. Különösen elemében van, midőn a politikai s gazdasági fejlődés során a társadalmi egységek kialakulásáról beszélhet. Ilyenkor még más szempontok (pl. vallás, nyelvi s egyéb kifejezésformák és viszonyuk egymáshoz) háttérbe szorulásáért is kárpótol. Tetőpontjára jut a jellemzésnek az ión és dór világ párhuzamos rajzában. Megfelelő fokon éles elhatárolással húz határvonalat a mondái hőskor és igazi történelem között. Végül mélyreható okfejtéssel elemzi a görög-perzsa és peloponneszosi háborúkat. Gondolatmenetének kristálytiszta logikája, de nem egyszer ügyvédi okfejtése van.

Helyenként már Hornyánszky sorai közt felismerhetők a szükséges kiegészítések nyomai. A szerkesztő érdeme az, hogy a munkatársak bármely irányú szakképzettségének előnyei sehol sem váltak bántóan kirívó egyoldalúsággá. Emellett mindvégig feltűnő tisztelettel kezeli az egyes tanulmányokat. Szemmel láthatólag inkább hozzáadás, mint elvétel útján kerekíti az egészet egységgé. Ő maga a pánhellenizmus dór alapjait, Athén kibontakozását és szellemi birodalmát írta meg hét fejezetben.

Az a tudományos irányzat, amelynek Kerényi nálunk legzetes képviselője, minden valóságot lényegestül egzisztenciálisan fog fel. Számára az ókor példakép: a szellem humanitása a földön.

Vagy még inkább: az örök-igaz ember a föld és szellemiség mesgyéjén. Nincs olyan ókortudományi probléma, amelynek megoldását e hármasság (Ember—Föld—Szellem) valamelyikének kihagyásával tárgyilagosságnak tartaná. A három tényező egységének alkotásait közvetlen térszemlélettel rögzíti és tökéletesen rekonstruálja. Diakronikus készsége nyilvánul abban, hogy a történelem jelentős pillanataiból kiindulva, a múltat és jövőt egyaránt feltárja. Nem hiába választotta interpretálásul a görög történelemnek azt a részét, ahol az idő szinte megáll a térben, a szellemanyag kikristályosodik, kiteljesedik az emberformában. A tudományos anyag kifejezésformájában Kerényi a mindjobban jelentkező művészi igényeket is igyekszik kielégíteni. Ennek a törekvésnek a külföldi irodalomban nem egy eltévelyedése ismeretes: olykor feláldozzák a tartalmat az alakért \$ csak a felszínen mozognak. Kerényi szerencsésen alkalmazza e felfogás életrevaló előnyeit úgy, hogy tudománya immanens eredményeit megőrzi érintetlen, hamvas tisztaságukban és egyedül a külső szempontok megvilágítása során enged művészi újításokat. Stílusa — élményszerűségénél fogva — inkább nehéz vonásokat vés, mint könnyed metszeteket rajzol. Mondanivalója mögött is fajsúlyos, alapvető igazságok vannak, írása éppen ezért fokozott elmélyedésre készítő tanulmány.

A makedón birodalomról Kahrstedt Ulrik göttingai professzor értekezik. Míg Homyánszkynál a társadalom, Kerényinél pedig a szellemi fejlődés, kivált annak vallásos háttere bontakozott ki erőteljesebben, Kahrstedt a gazdasági és technikai haladást részesíti különös figyelemben. Persze ez a kihangsúlyozás sehol sem esetleges, hanem a megfelelő anyagrész természetéből is következik.

Kahrstedt eddigi munkássága folyamán főleg a Kr. e. V—II. évszázadok történetét kutatta. Különösképpen Karthágóval és a hellenizmus kialakulásával foglalkozott. Mindebből érdekes iránykörvonalai tűnnek elő. Kahrstedt személyében az ókortörténész azt vallja, hogy arra hivatott népek az uralmat maguknak mindig akkor biztosították, ha belesodródtak új élethatások áramlatába. Itt elsősorban az egészséges fajkeveredésre gondol, de az olyan műveltségváltásra is, ami nő a háborús technika felülkerekedése a szellemiség békéjén.

Képe a makedón világról rendkívüli alaposággal kidolgozott, mellékajtsaiban is részletezett. Előszeretettel vizsgálja a válságos fordulópontok előzményeit, eredő okait. Fokozatosan készít elő a tragikus bukásra, Görögország függetlenségének elvesztésére, hogy hirtelen lendítsen fel a magasba, Nagy Sándor világhatalmának ormaira. Az adatok legbensőbb összefüggéseit is ízeire, alkotórészeire bontja. A makedón erő és görög szellem találkozását híven ábrázolja, legfeljebb a Keletbe oltásuk nemesítő hatását méltatja kevésbé. Magát a hellenizmust inkább sejteti, általánosságban körülírja, mint meghatározza. Első pillanatban talán szokatlan, mégis életszerű kapcsolatokat talál a régmúlt és napjaink között.

A római história kezdeteit elismert szakértője, Alt heim Ferenc hallei egyetemi tanár fejti ki rendkívül fejlett történeti érzékkel. Ismeretes, hogy a szűkebb szakkörébe tartozó római vallást sem rendszerben, hanem történetében ábrázolta (v. ö. Römische

Religionsgeschichte I—III., 1931—33). Történet szemlélete a mommseni hagyományokon épült. Alapvetése többrétűsége mellett is egységes. Az „ósitáliai“ nyelv kérdésében ugyanolyan mértékadó tekintélynek mutatkozik, mint a mediterrán műveltség-formák vagy akár az Augustus-kori műveltség terén. A rómaiságot kihámozza és lényegét napfényre hozza. Végcélja az, hogy csodálatos képességgel összpontosít minden tényt, adatot s szempontot tételének, az önálló római egységnek igazolására. Kritikája a pseudohistoria minden jegyét — még ha egykorú is — megsemmisíti. Munkája mégsem célzatos, mert ítéleteinek bizonyítása, tudományos módszere szigorúan következetes. Tovább megy előzőinél annyival, hogy a történeti fejlődést nem lassú kibontakozásban, hanem szellemi áramlatok szervesen összefüggő egymásutánjában látja. A szellemi fellendülést mindenkor az uralkodó egyéniség teremtő alkotásának tulajdonítja. Korszakalkotó tények a kiindulópontjai az ú. n. epochéknak (v. ö. *Epochen der römischen Geschichte I—II.*, 1934—35). Altheim kimagasló érdeme, hogy meggyőz a római idők fokozatos életitmusáról. Az, hogy ennek a kétségtelen valóságnak, ami egyenértékű a rómaiság fejlődéstörténetével, hullámhegyei, azaz aktív mozgatóerői vannak, Alheim után világos.

Alheimmal élén a legújabb Róma-kutatásnak az a legjelentősebb vívmánya, hogy a római történelmet végre elfogadható érveléssel független egységnek értelmezi. Átala nyílik elsőízben mélyreható tekintet a Földközi-tenger nyugati őskultúrája, Sardinia szigetvilága felé. Ekként nyer merőben új megvilágítást az etruszk-kérdés is. A rómaiság tehát nem másolata, sem folytatása a görögségnek, hanem eredetileg különálló egység. Igaz, hogy a görög minta döbbsentette rá saját lényegére, önnön valóságára. Es mikor ez megtörtént, akkor lépett Róma a történelembe.

Rómának talán az a korszaka a legfordulatosabb, midőn a halódó köztársaság feloldódik a létrejövő monarchiában. Nem sokról van szó, pár évtizedről csupán (Pompeius és Caesar kora), mégis ezek az idők hordozták magukban a nagy eljövendőt: a császárságot. A mélyen szerteágazó gyökérszálak nem működtek öncélúan, hanem magukon keresztül a fatörzset táplálták. Átható erők, fojtott és kitörő indulatok, a döntő akarat felvillanó gesztusai jellemzik e kort. Ha valahol, hát itt fontos az oknyomozás a benső összefüggés láncszemei után. E rész feldolgozója, Scott Kenneth clevelandi ókortudós inkább az eseménytörténet híve. Ezt az álláspontot nem lépi túl, műve azonban józan átgondolása és világos felépítésű.

A rómaiság közvetlenül azután, hogy fejlődése tetőfokára ért, hanyatlani kezdett. Ennek a színeváltozó császárkornak a történetét eleveníti meg mélyenjáró fejtegetéseivel Kornemann Ernő. Személyében jelenkori ókortörténetírásunk egyik legkiválóbb szak tekintélyét tiszteljük. Kornemann ugyancsak egy irányból, az ókori államélet felől közelít az antik valósághoz, szempontjaiban, probléma-meglátásaiban mindazonáltal korlátolatlan. A szinkretizmusra legjellemzőbb kor képén is megkülönbözteti a római alapszint a többlettől és szétválasztja az egyéniség adottságait a

közösség alakulataitól. Egyik főérdeme, hogy a történeti események elbírálása terén az egykorú vallásos hagyomány adatait is figyelembe veszi. A régi városi életnek kiváltképpen jeles szakértője (v. ö. Zur Stadtentstehung etc. 1898). Mindamelltt az ókortudomány legtöbb ágában jártas. Forráskritika, papyrologia, keletkutatás, művelődés- és gazdaságtörténet — mindegyik terén van színvonalas munkája.

Az ókori történelem anyagát tekintve főleg a római császárkorral foglalkozik. Alig van közismertebb területe az ókori históriának, mint ez, Augustus és utódainak kora. Komemann mégis minden vonatkozásban tud újat mondani. Módszerében pedig mereven ragaszkodik az emlékek körülhatárolható bizonyíték-anyagához. Augustusnál a Monumentum Ancyranum, utódainál Tacitus képe nyer helyenként egészen új megvilágítást. Nem kis érdeme, hogy olyan untig csévelt, egyben túlzott ferdítésű anekdoták, aminők például Néróval kapcsolatban állandóan kísértenek, nála nem merülnek fel újra. Viszont röviden és szükségképpen kiderül, hogy Nérónak is megvoltak a maga politikai elgondolásai. Kiindulóponton a faji származás sajátosságait, tetőponton a megvalósulás arányát a kitűzött eszményhez állítja előtérbe. A császárság második megalapítójának Hadrianust tartja (v. ö. Kaiser Hadrian, 1905). Megelégedéssel tölthet el, hogy a hanyatló császárkorban Alföldi András fontos eredményeire is támaszkodik. Itt különösen az elhatalmasodó illír befolyást érzékelteti szemléltető erővel. Végül megkapó színekkel ecseteli a római császárság átmenetét a középkorba, az „utolsó rómaiak“ világát.

ÖSSZEFOGLALÓLAG MEGÁLLAPÍTHATÓ, hogy az Egyetemes Történet első része a tudomány magas színvonalán álló Ókortörténet. Munkatársai között szerepelnek Amerika, egyszersmind Európa — benne Magyarország — ókortörténészei. Ha Európa külföldi szaktekintélyeihez mérnök párhuzamosan az ókortörténet újvilági s bármelyik magyar képviselőjét, az összehasonlítás nem válnék hátrányára egyik honi tudósunknak sem. Az új magyaryelvű Ókortörténet bizonyára újabb kiadásoknak néz elébe.

A kötet rendkívüli tanulsággal is szolgál, önmagában rávilágít arra a tagadhatatlan tényre, hogy a magyar tudományosságának az antik görög-római kultúra kutatásaival szemben kifelé is mindig voltak és lesznek kötelezettségei. Hiszen egy időben előfordult, hogy egyetemeken senki sem iratkozott ókortudományi szakra. Hála Istennek, változófélben a helyzet. Várjuk és reméljük a klasszikus tanulmányok újraéledését hazánkban. Művelődésünk legfőbb irányítói már előkészítették hozzá a talajt. Most már e tudomány szak hivatott vezetőin a sor, hogy az ókortudomány lehető minden ágán szakjában elmélyedésre képes, szintetikus látású tudós-gárdát neveljenek.